

DEN TREDJE STATSMAKTEN — PROPAGANDAN

Av docenten EDVARD THERMÆNIUS, Lund

I SVENSKT politiskt helgdagsspråk talar man alltjämt gärna om Kungl. Maj:t som den första statsmakten och om Riksdagen som den andra. Med den tredje statsmakten menar man pressen eller noggrannare uttryckt dagspressen. Det är ett halvt skämtsamt hedersnamn, med vilket man vill uttrycka hur stor betydelse pressen eller »det fria ordet» har; det fria ordet och den allmänna opinionen, eller kanske rättare det fria ordet som skapar eller därför att det skapar den allmänna opinionen.

Det behövs emellertid knappast någon eftertanke för att inse, att det i våra dagar icke endast och knappast ens företrädesvis är pressen, som åstadkommer denna. Det finns numera en hel del andra »meddelemedel»: radion, filmen, den alltmer utvecklade reklamtekniken bl. a. i bild, den flödande, ofta med vetenskaplig noggrannhet och teknisk akkuratess organiserade, konstnärligt iscensatta muntliga agitationen. Allt detta och ännu åtskilligt kan lämpligen sammanfattas i och med beteckningen *propaganda*.

De flesta av dessa propagandans arter äro icke nya. Propagandavapnet uppfanns ej under världskriget eller ryska revolutionen. Redan romarna bjödo på bröd och skådespel — skådespel, som voro propaganda för regimen. Men man torde väl få erkänna att en gradskillnad föreligger mellan deras manér och våra; mellan exempelvis propagandan under trettioåriga kriget och vår egen tids världskrig; ungefär motsvarande differensen mellan Gustaf Adolfs läderkanoner och »Tjocka Bertha».

Det nya, som den *moderna* propagandan innefattar, är främst några hittills okända tekniska hjälpmedel, varav radion får anses vara det främsta eller åtminstone det tills vidare mest lovande, samt målmedvetenheten i organisation eller samorganisation och användning. Lika litet som denna framställning vill hävda, att den moderna propagandan är något *principiellt* nytt, lika

litet vill den ge sig sken av att komma med några egentliga nyheter till en politiskt bildad eller blott regelbundet och inte allt för ouppmärksam tidningsläsande publik. Den vill endast någorlunda fullständigt skissera och med ett försök till helhetsverkan bredvid varandra ställa de olika former eller slag av människopåverkan, vilka tillsammans utgöra den moderna propagandan.

Ämnet är obestriddigen väl värt att begrunda. Vad är det som främst åstadkommit det fascistiska Italien och — än mer — det tredje riket, nationalsocialisternas nya Tyskland? Svaret är enkelt: det är propagandan.

Den man, som väl utan överdrift kan kallas världsmästare på området, Adolf Hitler, vilken själv med yttersta öppenhet yttrat sig om sin konst, kallar med rätta propagandan för ett vapen. »Det är ingenting annat än ett vapen», skriver han, »och till på köpet ett fruktansvärt vapen i fackmannens hand.» Propagandan är emellertid icke endast ett vapen eller verktyg åt nutidens hänsynslösa diktatorer. Den användes även och väl så mycket i demokratierna. Det kan vara skäl att genast påpeka, att propagandan före ett presidentval i U. S. A. väl alltjämt förtjänar betyget »biggest in the world».

Skillnaden mellan propagandan i (verkligt) demokratiska stater och diktaturstater är emellertid högst betydelsefull. I de förra kan varje mening propageras, i de senare endast *en*. I demokratierna kan valboskapen komma att stå som åsnan mellan minst två men oftast flera lika lockande hötappar. I diktaturerna finns det blott en hötapp men intet val. Där arbetar endast en propagandaapparat. Resultatet blir där också en enhetlig folkmening. Propagandan skapar en ideologi, en världsåskådning, som blir folkets (enda) andliga egendom och som bär upp den rådande regimen.

I sin 1925—26 utgivna bok *Mein Kampf* diskuterar Hitler — väl att märka åtta år före sin seger — om en diktatur kan uppehållas endast med våld — alltså den gamla frågan om man »kan sitta på bajonetter». Hitler förnekar det. Han anser det omöjligt; därtill behövs också en idé, en fast åskådning, trosvisst omfattad av en mängd, ja den övervägande delen av statens medborgare. Här sätter nu propagandan in, skapar denna idé eller renodlar en förut befintlig, utbreder den, trumfar in den, gör den till den andliga grundval, på vilken folk och stat vila. Vart vi blicka i dagens Europa, se vi bevis på vad propagandan kan åstadkomma: bolsje-

vikernas Ryssland, som åter från rena kaos uppstigit till stormakt; fascisternas Italien, från halvfärdig, senare fallfärdig stormakt vorden en av samtidens mäktigare stater; nationalsocialisternas Tyskland, från nederlagets förnedring och vanmakt återupprättad till stormakt. Var och en av dessa stater lever av och för ideologi, som på ort och ställe är den enda sanna och rätta och dessutom den enda tillåtna läran. I var och en av dem spelar propagandan en utomordentlig roll. Men i en tävlan dem emellan skulle Tyskland otvivelaktigt ta priset. I Ryssland respektive Italien kommo de nuvarande regimerna jämförelsevis lätt och raskt till makten. Icke så i Tyskland. Där finga dagens makthavare formligen prata sig fram. Bakom nationalsocialismens seger ligger tretton år av den mest intensiva och målmedvetna propaganda, i kamp med andra partier, som från begynnelsen ägde ofantligt mycket större resurser. Man propagerade sig fram från »sju man till ett folk» — eller rättare sagt något mer än ett halvt folk. Regimen har helt enkelt kommit till genom propaganda. Först då makten var nådd, grep man dessutom även till våld. Nu stöder sig regimen icke — som mången alltjämt tror och kanske rentav hoppas — uteslutande på våld eller rädslan för våld, utan framför allt på de övervägande gynnsamma resultaten av dess verksamhet, omsorgsfullt framhållna av en alltjämt med utomordentlig precision, sakkunskap och skicklighet ledd och genomförd propaganda.

Om man söker särskilja olika slag av propaganda, har man åtminstone fem olika huvudkategorier att lägga märke till: för det första pressen; för det andra »direktpropaganda» i tal, bild och upptåg, från och med den enkla samtalsmässiga påverkan till de jättelika demonstrationerna och statsakterna; för det tredje påverkan genom herraväldet över bokmarknad, teater och film; för det fjärde genom undervisningsväsendet och slutligen genom radion.

Indelningen är ingalunda otadlig. Gränserna mellan olika arter propaganda är ofta flytande, den inbördes ordningen de olika kategorierna emellan kan diskuteras. Den förestående är vald av ett ganska genomskinligt pedagogiskt skäl, nämligen med hänsyn till vår svenska, litet gammaldags uppfattning om vad som rätteligen menas med propaganda.

Pressen betraktas av de flesta med all rätt som det främsta och mest effektiva propagandamedlet. »Droppen urholkar stenen, ej genom sin kraft men genom att oavbrutet falla.» Detta gamla visdomsord uttrycker med ojämförlig pregnans den normala, vardagliga arten av pressens påverkan.

Pressen är i demokratierna i princip »fri». Den är icke underkastad censur. Staten hindrar icke genom sina lagar någon mening att göra sig hörd, som icke åsyftar att grovt kränka eller skada stats- och samhällsordningen i vidsträcktaste mening. Att pressen likväl i praktiken blir bunden på olika sätt och av allehanda hänsyn är emellertid alltför väl känt: genom förtrustning, särskilt i Förenta staterna men även i England, genom beroende av mäktiga ekonomiska sammanslutningar eller andra bidragsgivare, såsom kanske framför allt är fallet i Frankrike. Idealet av en *fri press* — ett uttryck, som översatt till mera begripligt vardagsspråk väl får sägas innebära tillräckligt många bärkraftiga och därför obundna tidningar, i bästa fall ägda och samtidigt redaktionellt ledda var och en av kunniga, samvetsgranna, sitt yrke hängivna män — detta ideal hotas emellertid i våra dagar främst av pressens mångomskrivna industrialisering. Beroendet av frånsträngt journalistiska hänsyn frigjorda ägare, av en stor och tilltagande läsekrets och av annonsörerna kan i många fall göra pressen i realiteten lika ofri som överhetens eventuella ingripanden.

Den tid är längesedan förbi, då Englands press sades vara redigerad »by gentlemen for gentlemen». Nu är det de stora tidningslorderna och de stora massorna, som i växelverkan bestämma pressens innehåll. Och inte nog härmed. Det självständiga och självgodaste engelska folkets propagandaapparat är icke längre uteslutande engelskt ägd och ledd. Amerikanskt kapital har på sistone, enligt vad som obestritt påståtts, fått ett starkt inflytande över Englands publicistiska värld.

I Sverige måste man alltjämt konstatera en relativt stor obundenhet och mångsidighet för pressens vidkommande. Att en stor del av pressen är partiägd och/eller partibunden spelar i detta sammanhang mindre roll; det hör helt enkelt till pjäsen. De åtminstone förr så kallade hemliga makter, som driva sitt spel inom svensk press, florerar självfallet men med hemligheten är det icke längre så strängt. Senast denna vår har ju med en öppenhet, som i och för sig onekligen måste kallas sympatisk, en stor affärsman

med något skamfilat rykte helt enkelt och ogenerat använt sina tidningar som propagandaapparat.

Det under senare år inom och utom landet mycket omtalade judiska inflytandet över pressen och andra delar av propagandan förekommer, som var man vet, även hos oss. Å andra sidan möter det intet nämnvärt hinder för klart antisemitiska pressorgan och bokförlag att få sina alster spridda. Kommunistiska och nazistiska, kommunistanstuckna och nazistanstuckna blad florera; alla andliga smakriktningar kunna hos oss uppammas och tillfredsställas. Tydligt är emellertid, liksom naturligtvis på intet sätt förvånande, att den allmänna politiska tendensen i vårt land: från blågult till rött och grönt med den djupnande röda färgen som dominerande, även återspeglas i pressens äganderättsförhållanden och upplagor, dess text och annonser. I själva verket framträder tendensen dock här i landet än så länge vida mindre än man kunde förmoda. Pressen liksom uppfostran är hos oss alljämt till alldeles övervägande del borgerlig, medan andra propagandaformer huvudsakligen exploateras och domineras av våra marxistiska partier eller av den latent folkfrontens mer eller mindre samordnade krafter.

Pressens legala självständighet, tryckfriheten, är i vårt land synnerligen vidsträckt, och detta sedan lång tid tillbaka. Den omgärdas också av en särskild grundlag, tryckfrihetsförordningen: den första med årtalet 1766 (alltså ett par decennier före den stora franska revolutionen, vilket inom parentes visar att vi inte äro så efterblivna); den nu gällande är av år 1812. Vi svenskar ha alltså en mycket lång och talande erfarenhet av tryckfrihetens bruk och värde, och även av dess missbruk. Den allmänna tendensen i våra dagars demokratier att i statens välförstådda intresse inskränka pressens frihet har även hos oss i någon mån gjort sig gällande; årets ändringar av tryckfrihetsförordningen ha otvivelaktigt gått i denna riktning. I vårt grannland Finland äro presslagarna och deras tillämpning åtskilligt strängare än hos oss, i tydligt syfte att hålla exempelvis kommunismen nere. Det fria Schweiz tolererar icke utan har lagstiftat mot pressens angrepp på främmande länders politiska regim. I Frankrike ha under folkfrontens regemente pressfriheten genom lagändringar i betydande grad åtstramat. I detta sammanhang blottades offentligt och officiellt en rad sedan länge kända och ofta ventilerade missförhållanden inom den franska pressen. Som exempel skall här blott

noteras en rad ändringsförslag, behandlade i deputeradekammaren i början av december föregående år. Tillsammans kasta de ett klart ljus över arten av de faror, som åtminstone kunna hota den fria pressen i ett fritt land.

Sälunda väcktes men avslogs förslaget om, att »tidningarna icke skulle behöva omtala, från vilka kretsar inom landet de erhålla understöd». Vidare antogs en under utskottsbehandlingen tillkommen ändring, som gick ut på att tidningarna skola »offentliggöra genomsnittliga siffror för sina upplagor, antalet abonnenter, sålda lösnummer, gratisexemplar m. m.». Ett förslag om att »ministrarna skule förbjudas att upprätta hemliga fonder för tidningar med undantag för franska tidningar i utlandet» antogs. Vidare bifölls (enhälligt) ett ändringsförslag »om att de franska tidningarna skola förbjudas att erhålla hemligt finansiellt understöd från utländska makter». Ett från kommunistiskt håll väckt förslag om skärpning av »kontrollen över tidningsannonserna» avslogs däremot.

Som ett mycket observerat bidrag till historien om tryckfriheten — en episod, som säkerligen mer än en gång skall låta komma att tala tala om sig i framtiden — må slutligen påpekas den mer eller mindre frivilliga censur, de engelska tidningarna underkastade sig, och den censur, utländska tidningar och tidskrifter utsattes för i England i oktober och november 1936. Redan i slutet av oktober kunde man i svenska tidningar läsa, att vissa amerikanska pressorgan icke fingo säljas i London; något senare, att utländska tidningar kommo prenumeranter och lösnummerköpare tillhanda med vissa sidor utrivna. Det var dåvarande Mrs Simpsons skilsmässa och vissa planer i förbindelse därmed, som på detta sätt undertrycktes. Under hela den förberedande behandlingen av vad som sammanfattningsvis kan kallas Edward VIII:s giftermålsfråga i kabinettet 27 nov.—2 dec. innehöll den engelska pressen inte ett ord om saken. Sistnämnda dag togs den upp i landsortspressen; därmed var gärdet uppgivet, och den 3 dec. följde Londontidningarna exemplet.

I diktaturländerna är pressen som bekant fullständigt underordnad den härskande regimen. Pressen ej mindre än andra former av propaganda ställes helt i statens tjänst. Detta beroende åstadkommes med något olika medel. Det enklaste och på sätt och vis minst ingripande är det tryck, som vetenskapen om att förgripiga artiklar kunna medföra allvarliga efterräkningar måste utöva

på de olika pressorganens ledning och personal. Men de verkligt konsoliderade, stora och ledande diktaturerna nöja sig ingalunda med denna s. a. s. passiva överhöghet.

I Ryssland är pressen som allt annat en statsinstitution. Den är i princip »fri» — men blott för »proletariatet». I praktiken har staten som sagt helt tagit hand om tidningsväsendet, vilket utnyttjas med stor skicklighet och, åtminstone till dess radion för några år sedan var fullt utbyggd, synes ha betraktats som det bästa och tillförlitligaste redskapet för opinionsbildning. Betecknande i detta hänseende är, att även de obetydligaste språkgrupper i det jättelika väldet blivit försedda med egna tidningar.

I Italien, den diktatur, som näst efter Ryssland tidigast »likriktade» sin press, ingriper staten på ett mindre direkt, mera smidigt men därför inte mindre effektivt sätt. För det första övervakas pressen, och detta naturligtvis både så, att vissa nyheter förbjudas och att andra påbjudas till införande. Direkta order att undertrycka eller bagatellisera resp. smälla upp visst stoff och vidare att efter växlingarna i regeringens politik uttala den eller den meningen ingå naturligtvis i systemet. För det andra handhar staten journalistutbildningen och legitimerar tidningsmännen innan de få träda i tjänst; någorlunda på samma sätt — utan jämförelse för övrigt — som sker med läkare och apotekare i vårt land. Vissa reformer, som väl litet var gärna skulle vilja se genomförda, ha dessutom vidtagits i saneringssyfte. Pressen har sålunda order att icke ägna mycket utrymme åt olycksfall, förbrytelser och vad man skulle kunna kalla pikanterier.

Dessa principer, övervakning inklusive direktiv att tala, tala och tycka jämte förbud mot misshagliga tidningar och ej så sällan mot import av utländska nyhetsorgan, sätta också sin prägel på den tyska pressen. En självfallen följd av pressen likriktning är enformighet, bristande intresse för tidningsläsning och en mycket omtalad »tidningsdöd».¹

Icke desto mindre fortfar pressen i diktaturländerna trots sin likriktning och i de demokratiska staterna trots sin mångstämmighet att spela en mycket stor roll. Visserligen får man ej överskatta pressens betydelse som opinionsbildare. Allsmäktig härvidlag har den aldrig varit; icke ens på den gamla goda tiden i de enkla kretsar här i landet, där man trodde på tidningen

¹ För den som speciellt intresserar sig för pressen hänvisas en gång för alla till Gunnar Bjurmans instruktiva arbete »Tredje statsmakten» (1935).

som på almanackan. Det må vara tillåtet att ta några närliggande exempel. Baldwin hade i årtal »lordpressens» miljondrakar emot sig men gjorde deras ständiga angrepp verkningslösa. Presidenten Roosevelt hade vid sitt omval förra året att kämpa emot c:a 85 % av pressen i de östra, norra och västra staterna — men han blev vald med 523 elektorsröster emot 8. Det mycket fåtaliga liberala partiet i Sverige 1923—34 kunde icke förökas utan blott med nätt nöd vidmakthållas, fastän det förfogade över en rad av landets mest spridda och bäst redigerade tidningar. Bondeförbundet åter har haft och har alltjämt en relativt mycket svag press. Men intill 1936 års val har partiet likväl från 1921 nästan oavbrutet gått framåt. Den socialdemokratiska pressen anses f. n. omfatta c:a 10 % av hela landets. Men var och en vet, att partiets numerära ställning och faktiska inflytande måste anges med helt andra procentsiffror.

Ytterligare ett observandum. Pressen dikterar icke hela opinionen; de allra flesta människor, även rättrogna läsare av resp. partiorgan, veta eller ha på känn, att pressen inte innehåller hela sanningen; att det är mycket som inte »står i tidningen». Så uppkommer, och vidmakthålles alltjämt, vid sidan av eller under de av pressen skapade allmänna opinionerna, en mera privat, inofficiell folkmening, som uppstår, mångfaldigas och tar sig uttryck genom samtal »man och man emellan».

Dessa exempel få nu gälla för vad de kunna. Att pressen alltjämt bibehåller huvudparten av sin betydelse trots egna svagheter och nya, oväntade konkurrenter förefallit obestriddigt. Och denna betydelse förstärkes helt visst av det faktum, att pressen med sin utomordentliga rikedom på stoff för många nutida människor börjar bli den huvudsakliga kunskapskällan på snart sagt alla områden utanför det egna yrket, den egna specialiteten eller hobbyn.

Den direkta propagandan i tal, bild och upptåg gör sig, som all propaganda i våra dagar, mest gällande i diktaturländerna, men demokratierna ligga här sannerligen inte långt efter.

Parti- och valpropagandan i från början mycket primitiva och stillsamma, så småningom alltmer uppseendeväckande och bullrande former är ju ingenstädes okänd. Det är ju f. ö. egentligen eller uteslutande den, man hos oss avser eller till för något år sedan avsett med benämningen propaganda. Hit hör också den halvt personliga och privata, halvt offentliga muntliga agitation, som

hos oss faktiskt framalstrat socialdemokratien, fackföreningsrörelsen och bondeförbundet. Var och en av dessa rörelser ha under sina första decennier upparbetats av yrkesmässiga och frivilliga »agitatorer». Det är ett exempel från vår närmaste närhet på nödvändigheten av muntlig propaganda — och på dess effekt.

Den direkta propagandan blir i våra dagar alltmer raffinerad. Mötespropagandan är noga genomtänkt och skickligt regisserad även i ett litet och stillsamt land som vårt. Det duger snart inte längre att locka blott med »politiskt föredrag»; nu skall mötet helst även bjuda på filmföreläsning, sång och musik, fackeltåg, fanparader och talkörer. Talarna äro på förhand omsorgsfullt uppreklamerade. Särskilt gäller detta particheferna. I valtider le de välvilligt och faderligt mot oss icke bara i tidningsspalterna utan från plank och affischtavlor. Till modern propaganda hör nämligen även och ej minst just denna propaganda för ledarna. »Stauning eller kaos», »Möller räddat landet» äro närliggande motsvarigheter till slagord av typen »The new deal» i U. S. A. eller Hitlers »Gebt mir vier Jahre Zeit». Per Albin i sin blommiga blå morgonrock är vår version av Coolidge på hästräfsan eller Roosevelt i indiansk fjäderskrud.

Vidare övergår den muntliga direkta propagandan i stor utsträckning till väldiga propagandaskådespel, i vilka tal och bild och själva massverkan sammanflyta i en enda effekt, en psykisk påverkan av utomordentligt gripande slag. De stora statsakterna och paraderna i Ryssland, Italien och Tyskland, massmönstringarna, rikspartidagarna för att ta de största och märkligaste först; presidentnomineringarna i U. S. A. med sina råa, löjliga och groteska upptåg; första-maj-demonstrationerna och medborgartågen här i Sverige med sin prägel av en djupt allvarlig, men något rutinmässig pliktuppfyllelse — alla tjäna de samma ändamål: propaganda genom gemensam uppbyggelse.

Förutsättningen för att detta slags opinionsbildning i demokratierna skall kunna fullt utvecklas äro de demokratiska fri- och rättigheter, som vi kalla förenings-, församlings- och yttrandefrihet; demonstrationsfrihet vore kanske en ännu mera adekvat beteckning i våra dagar. I allmänhet föreligger den i välordnade och stabila demokratier, men inskränkningarna äro på marsch. Som en sådan kan man utan tvekan räkna förbudslagarna bl. a. i Danmark, Sverige (1933) och nu senast (1936) i England mot poli-

tiska uniformer. De politiska uniformerna äro nämligen ett av de mest suggererande — och provocerande — inslagen i demonstrationspropagandan. Ur principiell synpunkt äro naturligtvis uniformsförbuden en inskränkning av den demokratiska friheten; ur praktisk synpunkt enligt vad erfarenheten visat snarast raka motsatsen.

Till den direkta propagandan får slutligen räknas den metodiska påverkan i renaste vardagslag, som exempelvis i Ryssland är så skickligt och påpassligt organiserad i och genom klubbar, läs- och samlingsrum eller åtminstone »Lenin-hörn» på eller invid arbetsplatserna. Liknande företeelser möta även i Italien och Tyskland. Där har man även dessutom, kanske särskilt i det senare landet, ägnat folkets och då framför allt arbetarnas helg och fritid ett speciellt intresse. De stora fritidsorganisationerna eller -rörelserna *Opera Nazionale Dopolavoro* och *Kraft durch Freude* spela naturligtvis en betydande roll ur propagandasynpunkt; ehuru själfallet realia här både i teori och praxis komma i främsta rummet.

Även i demokratierna är denna det dagliga livets väsentligen oorganiserade påverkan naturligtvis av sådan betydelse, att den här bör åtminstone antydvas; det kan ske blott med nämmandet av de två suggestiva namnen Folkets hus och Folkets park. Slutligen är här platsen att nämna, att åtminstone i en demokratisk stat, nämligen vår egen, exemplet från *Kraft durch Freude* så till vida följts, att en i varje fall till sin ledning politiskt radikal fritidsorganisation för reselivets gynnande (»Reso») skapats och trätt i verksamhet. Hit kan man också utan tvivel räkna det väsentligen i socialdemokratisk regi ledda nöjeslivet på landet och i landsortsstäderna; att den sakligt sett mycket skickligt ledda folkparkrörelsen vänjer en god del av folket till socialdemokratien är ett faktum. Om detta är en avsedd produkt eller blott en gärna sedd biprodukt skall här icke bli föremål för någon gissning.

Om de styrande i en diktatur lagt sin fasta hand över pressen, är det ingenting annat än självklart, att den utsträcker även till andra meddelse- och opinionsmedel. Så stå bokproduktion och bokmarknad, teater och film i de fullfjädrade diktaturländerna helt under regimens hägn och uppsikt. Även och inte minst hit har likriktningen sträckt sig. Oppositionella författare, skådespelare och andra producenter i dessa branscher ha avförts; mot regimen lojala tolereras; de som positivt arbeta i dess tjänst upp-

muntras. Böcker av olämplig tendens kunna förbjudas och ha på vissa håll åtminstone symboliskt utrotats. I Ryssland med dess tvära omkastningar har man i ty fall haft mångahanda besvärligheter. Det som är 100-procentigt renlärt ena dagen är den andra ett livsfarligt kätteri. Konsekvenserna — t. ex. att vissa partier av den stora officiella encyklopedien måst makuleras — te sig åtminstone på betryggande avstånd som tämligen löjliga. Filmens och teaterns verksamhet, som särskilt i Tyskland resp. Ryssland uppmärksammas och understödes, ställes mer eller mindre öppet och ofta mycket skickligt i de egna lärornas tjänst.

Frågan om propagandan — inriktad på vuxna människor, vilka förutsätts kunna mottaga och uppfatta intryck av det talade och skrivna ordet — vidgar sig emellertid självfallet till frågan om de nya generationernas uppfostran, till en fråga om skola och universitet, om läro- och forskningsfrihet. Gott och väl att nazismen vid maktövertagandet understöddes av 52 % av tyska folket och omedelbart satte igång med att vinna, samt, som var och en i dag vet, genom en lika skicklig som hänsynslös propaganda och genom de uppnådda resultaten av sitt regemente verkligen också vunnit de allra flesta av de återstående 48 procenten. Väl så viktigt, betraktat på längre sikt, var och är problemet att vinna ungdomen. Hur det skulle lösas var i princip klart, och exempel att följa funnos: Ryssland och Italien. Om man närmare ser efter, skall man finna, att de dessutom existera även på annat håll, nämligen i alla stater i alla tider.

I de nutida demokratiskt styrda staterna råder principiellt lärofrihet från ovan och ända ned. Men särskilt i botten är det som det kan med principens tillämpning; ja man kan säga att frihetens grundsats bredvid sig finner en annan som strängare tillgodoses: skolan skall vara statsbejakande eller samhällsbevarande. I U. S. A. ställes skolan exempelvis direkt i tjänst hos en stat, som ur en viss synpunkt kallats *the melting pot*, den smältdegel, ur vilken barn av vitt skilda raser skola komma som helstöpta, chauvinistiska U. S.-amerikaner. Men man behöver inte gå över ån efter vatten. Vår skola skall vara och är i allt väsentligt politiskt neutral. Men den skall hålla på det bestående, sådant det i vart ögonblick under den långsamt försiggående sociala och politiska evolutionen är beskaffat. En lärare, som är högerman, folkpartist, bondeförbundare eller socialdemokrat uppfattas i sko-

lan a priori som politiskt neutral och är det helt visst utan större svårighet. Men han får inte plädera partipolitik i skolan. Gör han det dock, knorras det väl på sina håll — men den demokratiska staten är tolerant. Veterligen har ingen avskedats för dylika förseelser, ej ens den på sin tid beryktade kommunistiske läraren i Jukkasjärvi. Nationalsocialistiska och kommunistiska lärare finnas väl även; om de någon gång finna det besvärligt att klanderfritt och helhjärtat lära barnen, att den demokratiska stats- och samhällsordningen är den bästa, förefaller det ursäktligt. Ty ur nazistisk och kommunistisk synpunkt är vår skola ingenting annat än en borgerlig propagandainrättning, alldeles som ur vanlig svensk, engelsk eller fransk synpunkt skola och undervisning i Ryssland, i Italien och i Tyskland är rena rama propagandan.

Detsamma gäller, mutatis mutandis, universiteten. I dessa de högsta läro- och forskningsanstalterna i Västeuropa och (helt visst med åtskilliga undantag) i Förenta Staterna, har verklig frihet i forskning och framställning sedan länge varit rådande och är så alltjämt. I diktaturerna ställes *hela* uppfostran i tjänst hos den allsmäktiga staten. Mera behöver egentligen inte sägas. I Ryssland har universitetens likriktning på sedvanligt sätt åstadkommits genom att den mot regimen motspänstiga eller blott missänkta intelligensen successivt utrotats eller skingrats. I Italien krävdes inom kort av universitetsmännen en speciell trohetsförklaring; alternativet var avsättning, förvisning eller flykt. I Tyskland, vars professorskår redan under kejsartiden och Weimarrepubliken ådagalagt stor förmåga av anpassning, har utvecklingen gått jämförelsevis smärtfritt, påverkad bl. a. därav, att universitetens studenter mycket tidigt och till mycket stor del voro vunna för nationalsocialismen och sedan bidragit att påverka sina lärare. Organisatoriskt och praktiskt äro universiteten nu så statsbejakade någon kan begära.

Detsamma gäller skolan i diktaturländerna. Från tidigaste år inpräglas i det uppväxande släktet, att Lenin, senare Stalin resp. Mussolini resp. Hitler är fäderneslandets räddare och store man, som obetingat skall tjänas, lydast och dyrkas. Till yttermera visso omhändertages en stor del av ungdomen i särskilda organisationer (någorlunda av scoutrörelsens typ), vilka — sit venia verbo — tjäna som söndagsskolor i respektive -ismer. Att hävda, att uppfostran är partifärgad är alltså att säga allt för litet; den är helt och hållet och in i minsta detalj underordnad statens intressen. I

Ryssland är det så beställt, att menig man och hans barn erhålla en ytterst obetydlig kunskap om de faktiska förhållandena i västerlandet. I Tyskland och Italien går det naturligtvis inte så långt. Det förbjuder sunda förnuftet och det geografiska läget. Men den metodiska *weltanschaulige Schulung*, som där på alla stadier bedrives, åstadkommer dock åtminstone en ansats till en inom sig sluten kultur, i mångt och mycket avvisande mot den, som vi åtminstone med någon rätt anse föreligga som en gemensam västeuropeisk kultur.

Själva fullkomningen och krönet av det tyska undervisningsväsendet, utexperimenterad och förd ut i världen först ganska nyligen, är den metodiska uppfostran av ett ledareskikt, som under växelverkan mellan skola, partiorganisation och universitet äger rum i de s. k. ordensborgarna. Att närmare ingå på dessa ting är här icke möjligt. Blott i förbigående skall noteras, att dessa blivande ledare ingalunda hållas inspärrade inom Tysklands gränser; i deras utbildning ingår obligatoriskt en icke alltför kort studievistelse i främmande land.

I Dr Joseph Goebbels, den tyske rikspropagandaministerns, som dagbok skrivna revolutionshistoria *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei* läser man under den 3 februari 1933 — alltså några dagar efter nationalsocialismens makttillträde — följande sats. »Jag genomdiskuterar utförligt med Ledaren den nu börjande valkampen. Nu är det lätt att föra striden, ty vi kunna för vår räkning ta i anspråk alla statens medel. Radion och pressen stå till vårt förfogande. Vi skola utföra ett mästerverk av agitation. Naturligtvis fattas denna gång ej heller pengar.»

Och en vecka senare, den 10 februari: »Jag har i kväll genom telefonsamtal med de olika distrikten fått veta, att talet [av rikskansler Hitler] även genom högtalaren hade en enorm verkan. Högtalaren är ett instrument för masspropaganda, som man i sin verksamhet i dag ännu icke tillräckligt kan uppskatta. I varje fall ha våra motståndare ej förstått att begagna den. Så mycket bättre måste vi lära att ta den i bruk.»

Det skulle knappast behövas mer än dessa båda citat för att klargöra radions betydelse som integrerande del av den nutida »tredje statsmakten». Blott några ord om det självklara förhållandet, att radion är den lättast centraliserade formen av propaganda, och det om möjligt ännu mer triviala påståendet, att dik-

tatorns bud och befallningar, ja hans egna ord med radions hjälp snabbast och lättast tränga in i de tusen hemmen; i jätterikenas avlägsnaste vrår och över hela jorden. Radion som de stora härskarnas — Stalins ej mindre än de engelska kungarnas — bästa hjälpmedel är helt enkelt svår att övervärdera. Som direkt propagandaredskap, särskilt kanhända som instrument för den propaganda, vilken består i distributionen av väl valda och tillrättalagda nyheter, kompletterar den pressen på ett sätt, som gör att man kan tala om en måhända rent av hotande konkurrens.

Det ligger i sakens natur, att radions betydelse är alldeles särskilt stor i välskötta diktaturer. Men även i demokratierna börjar den tas starkt i anspråk av de härskande. Etervågorna binda engelska imperiet samman på ett ännu för några år sedan oant sätt. Under Staviskykrisen för tre år sedan började f. d. presidenten, dåvarande konseljpresidenten Doumergue, tala direkt till franska folket för sin statsreform via radion. Folkfrontsregeringen Blum erbjuder ett slående exempel på att en härskande konstellation ogenerat monopoliserar radion.

En låt vara något partisk meddelare till svensk press skriver härom — veterligen oemotsagt — bl. a. följande:

»Den vänsterorientering, som för närvarande är förhärskande i Frankrike torde till stor del få tillskrivas det inflytande de marxistiska elementen fått över press och radio. Sedan ungefär två år tillbaka är programmet i de statliga sändarna — vilka utgöra nio tiondelar av de franska stationerna — förenhetligat. Under det att den politiska nyhetstjänsten tidigare kännetecknades av en viss objektivitet har detta efter Blums makttillträde i avsevärd grad förändrats. De statliga franska radiosändarna ha blivit till propagandainstrument, som på det hänsynslösaste angripa alla s. k. fascistiska företeelser.»

Problemet att låta radion riktigt och rättvist återspegla eller tillfredsställa de oändligt skiftande opinionerna inom även ett ganska enhetligt folk har i de flesta verkligt demokratiska länder lösts på ett relativt tillfredsställande sätt: i Finland exempelvis genom svenska program vid sidan av de finska, i Schweiz genom tyska och franska program från olika stationer; i Holland genom ej mindre än fyra olika program, som efter viss plan släppas ut i etern; ett »allmänt» program, ett för katoliker, ett för reformerta, ett för arbetarrörelsen.

I vårt land, där radion skall vara skrupulöst politisk neutral,

höras stundom klagomål över den »vänstervridna» radion, och att en dragnings åt visst håll för en kritisk iakttagare kan vara skönjbar, skall inte förnekas. Men i jämförelse med den »vänstervridna» teatern — för att inte tala om regering och riksdagsmajoritet — måste svenska radion i stort sett sägas intaga en effektiv och rejäl neutralitet. Att möjligheter att utnyttja denna statskontrollerade inrättning i propagandasynft äro för handen på ett helt annat sätt än vad fallet är beträffande press, skola etc. är däremot ganska tydligt. Även i vårt land intar radion i så måtto en (låt vara latent) särställning i förhållande till andra delar av propagandaapparaten.

Ovanstående snabbteckning är ett försök att återge konturerna av den statsmakt, som sammanfattningsvis bör kallas propagandan. Var dag se vi den i bruk för politiska syften. I vårt eget land har den skickligt utnyttjats av värdarna i »folkhemmet» i samverkan med välpreparerade utländska vänner för att åstadkomma föreställningen om »välfärdspolitik» som en exklusivt socialdemokratisk uppfinning. I England arbetar propagandaapparaten för fullt för att landet skall komma över kungakrisen; närmast för att göra Georg VI så folkkär, att Edward VIII skall förgätas. I Ryssland utnyttjas alla dess väldiga resurser för att särskilt i de senaste veckornas kris stödja Stalin. Andra exempel än dessa, de senaste årens betydelsefullaste för oss, och sista halvårets märkligaste föreställningar på den mondiala scenen, behöva säkerligen icke anföras. Allting tyder på, att den moderna tredje statsmakten i sin brutala storhet under de kommande åren skall framstå allt tydligare; även för dem som i det längsta icke vilja se.